

baráti szeretet melegsége és fénye ömlik szét. Valóban a jobb jövő jeleit látjuk napjaink némely jelenségeiben! Egy angolíró csak nemrégiben a XX. százévet a gyermekek századának mondotta. A közoktatás vezetője, a főváros, vármegyei tanító testületek, iskolai gondnokságok felbuzgó lélekkel veszik az utóbbi években a szegény, a nyomorult, a gyámoltalan gyermekek ügyét szívökre. Igen, az idők jelei arra mutatnak, hogy közeleg az Istennek országa. (Dr. G. K.)

Értesítés Demeter Dénes felhívásban tudatja, hogy az általa írt „Konfirmációi Emlék”, — melyet a magyarországi unitárius egyházképv. Tanácsa 280-1902. sz. a. elfogadott és ajánlott — szerzői és kiadói jogát teljesen, Betegh Pál székelyudvarhelyi könyvkiadóra ruházta, ennél fogva kéri a rendelőköt, hogy az eddig tanusított pártfogással rendeléseiket egyenesen Betegh Pál könyvkiadó urhoz sziveskedjenek intézni.

Mitrovics Gyula összegyűjtött papi dolgozataira hirdet előfizetést *Trócsányi Bertalan* könyvkiadó Sárospatakon. A Mitrovics emlékének — írja a felhívás — legméltóbb megörökítése *összes papi dolgozatainak kiadása* lenne. Ez nemcsak az ő nevének megörökítője lenne, de korunk protestáns egyházi irodalmának, sőt az egyházi mozgalmak iránt érdeklődő magyar protestáns olvasó közönség áldozatkész irodalomszeretetének is örök dicsősége volna. Az egész vállalatot, az életrajzot magában foglaló utolsó kötettel együtt 6—7, egyenkint 300 oldalt magában foglaló, nagy nyolczadrét kötetre tervezik olyan alakban, mint a Prot. Irod. Társaság kiadványai, *finom papíron, pompás nyomással*. A vállalat *irodalmi részének vezetését* az elhunyt fia Mitrovics Gyula dr. eszközzi. Hogy *Mitrovics Gyula papi dolgozatait* bárki megszerezhesse, évenként csak *egy* kötet fog megjelenni, s így az egész vállalat 6—7 év alatt nyer befejezést. Előfizetési ár egy kötetre 4 kor. Diszkötésű példányra 5 kor. 20 fill. És így az egész vállalat 24, legfeljebb 28 koronába kerül kötetlenül. Ajánljuk a felhívást olvasóink szives figyelmébe.

KÜLÖNFÉLÉK.

Vargyas. E népes unitárius községben készülnek az unitáriusok a nyáron zsinatot tartani. A reformatio óta e nagy község mindig egyik erős vára volt az unitarizmusnak, ősfészke a Daniel családnak, mely annyi jeles főgondnokot adott egyházunknak. Ezelőtt húsz évvel is itt tartották az unitáriusok zsinatjukat. Ide határozta most is az udvarhelyi egyházkör, mely a sorban következett, a zsinattartást. Reméljük, hogy a vargyasi zsinatok meglesz a kihatása a székelyudvarhelyi templom fölépítésére is.

Loyson Hyacinthe Servétről felolvasást tartott abban a városban, hol Servét martyr halált halt, s hol Loyson Hyacinthe ma vendégszeretetet élvez. Kalvin születésének negyedik száz évi fordulóját úgy akarják Genfben megünnepelni, hogy ugyanakkor igazságot szolgáltatassanak az ő szerencsétlen áldozatának. Hyacinthe erről értesülve,

annak előkészítésére tartotta felolvasását. A jeles szónok kifejezte, hogy teljesen egyetért azokkal, a kik Servétnek igazságot akarnak szolgáltatni, habár tekintettel van azokra a körülményekre, melyeket Kálvin érdekében hoznak fel. Megkapó szavakban fejtette ki, hogy Servét a reformatió elvét jól fogta fel, mikor azt tanította, hogy a reformatiónak progressivnek kell lenni. Hyacinthe rámutatott arra is, hogy Servétnek a Jézus Krisztus felől nyilvánított eszméi ma már a genfi protestansok egy jó nagy részéé. A mi a halállal büntetését illeti, erre nézve azt mondta, hogy az nem csupán Kalvin hibája, hanem az akkori autoritativ protestantismusé, melyet ez a róm. katholicismustól vett át. A türelmetlenség és minden erőszakosság oka egyébiránt nem ebben, vagy abban a rendszerben van, hanem az ember rosszakaratában.

Németországban a Delitzsch felolvasása több nyilatkozatra adott alkalmat. Az orthodoxok nem most hallanak először olyan nézeteket, milyeneket Delitzsch az assyr emlékekről való tanulmányával kapcsolatban nyilvánított. S nem is a biblia, s nem is Babylon és ezeknek összeköttetése hozta izgalomba, hanem az a körülmény, hogy Vilmos császár a felolvasáson részt vett és Delitzsch Frigyes iránt elismeréssel adózott. Ez nyugtalanította az orthodoxokat. Delitzschessel magával szokott módjuk szerint egy néhány hitvallási tétel ráolvasásával elbántak volna és nem sokat törődtek volna az általa erősített igazságokkal, habár azok mind több hivet nyernek. De a császár állásfoglalása által hatalmukat látták fenyegetve. Ezért a felolvasás után mindent elkövettek, hogy ellensúlyozzák, a mi történt. Segítségül hívták a konservatív és orthodox magasabb köröket. Dryander udvari főpap Hilprecht tanárt fölszólította, hogy tartson felolvasást az udvarban Delitzsch megezáfolására. Szóval az orthodoxok a dr. Harnack és Delitzsch befolyását szeretnék visszaszorítani. Sikerül-e ez nekik? Abban a mértékben aligha, mint ők óhajtják. A fölizgúlt kedélyek csillapítására a császár nyílt levelet intézett Hollmannu tengernagyhoz, melynek első fele az orthodoxiának látszik eleget tenni, de végső soraiban, hol a saját hitvallását adja, semmi sincs, mi orthodox hitnézetre emlékeztetne. E hitvallás teljesen monotheistikus vagy theistikus és nem trinitarius, mint az orthodox hitforma. Krisztusról és istenségéről szó sincs benne. Delitzsch e „Nyílt levél“ után is föntartja a kijelentésre vonatkozólag tett nyilatkozatait és tovább halad kutatásában, hogy azokra még több bizonyítékot szerezzen, mi uralkodója hitvallásának végső soraival összhangzik. Egy más szabadelvű tudós egyházi férfiú az uralkodó hitvallását illető pontjaiban méltányolva, nem tartózkodik

attól, hogy azt a megjegyzést ne tegye, hogy az egy Istenhit formája reánk nézve nem az ó szövevény, hanem az új-szövevény, melynek Istene különbözik az ó-szövevényétől, sőt még a prófétákétól is. Dr. Harnack is nyilatkozott e kérdésben. Itt közöljük a császár érdekes levelét és Harnack nem kevésbé tanulságos nyilatkozatát:

„Kedves Hollmann! Önhöz intézett táviratom eloszlatta azt a kételyt, melyet ön az előadás végső passusára vonatkozólag táplált. A hallgatók teljesen, világosan megértették, én azonban megragadom az alkalmat, hogy állásfoglalásomat még egyszer világosan körvonalozzam.

Egy esti társaságban Delitzsch tanárnak alkalma volt ő Felségével, a császárnéval s Dryander fősuperintendenssel több órán keresztül értekezni és vitatkozni, mialatt én hallgattam s passive viselkedtem. Delitzsch — fájdalom — elhagyta a szigorú hystorikus és assyrológus álláspontját s theologiai vallási következtetésekbe és hypothesisekbe bocsátkozott, melyek meglehetősen ködösek és merészek voltak. Mikor azonban az Új testamentumra tért át, világos volt, hogy Üdvözítőnk személyét illetőleg oly teljesen eltérő nézetekbe bonyolódott, hogy oda már nemcsak nem követhetem, *de constatálnom kellett, hogy az ő álláspontja az enyémmel homlokegyenest ellenkezik.* Delitzsch nem ismeri el Krisztus istenségét s így visszafelé következtetve, az Ó-testamentum nem tartalmaz a Messiásra vonatkozó kinyilatkoztatást. Itt háttérbe vonúl az assyrológus, s a kutató történelembűvár előtérbe lép a theologia minden fény- és árnyoldalával. *E téren csak azt tanácsolhatom neki, hogy nagyon óvatosan, lépésről-lépésre haladjon előre* s thesiseit csak theologiai folyóiratokban s kollégái körében szellőztesse, *minket laikusokat, mindenekelőtt pedig a Keleti Társulatot kimélje meg ettől, mert ennek fóruma él ez nem tartozik.* Mi ásunk, s elolvassuk a mit találunk, s kiadjuk a tudomány és történelem hasznára, de nem azért, hogy a sok tudós közül valamelyiknek vallási hypothesiseit megindokolni, vagy megdönteni segítsünk. Delitzschnél a theologus teljesen összeolvadt a hystorikussal, s ez utóbbi szinte csak foglalata az előbbinek. Kár, hogy Delitzsch nem maradt meg eredeti programjánál, melyet a múlt évben készített, hogy t. i. társulatunk leleteinek alapján, a fölíratok tudományosan kipróbált fordítása után összehasonlitsa, hogy ezek mennyiben illusztrálják Izrael népének krónikáit, mennyiben magyarázzák meg a történelmi eseményeket, erkölcsöket, szokásokat, hagyományokat, politikát, törvényhozást stb. Más szóval: a tagadhatatlanul hatalmas és kifejlett babyloni kultúra, mily

kölesön hatásban állt az izraelitákhoz, mennyiben folyt be népük, mennyiben nyomta rá bélyegét s ezzel — tisztán emberi szempontból — mennyiben mentette meg a babiloniaknak az Ó-testamentum által egyoldaluan, elfogultan durvának, utálatosnak festett jellemét. A mennyire én fölfogtam, ez volt az ő eredeti szándéka. Nagyon tartalmas, érdekes terület, melynek átkutatása, földérítése és megmagyarázása, minket laikusokat rendkívül érdekel s ezért nagyon hálások vagyunk neki. De e mellett kellett is volna maradnia. *Ő azonban buzgalmában túllőtt a célon.*

Mint a hogy másképp várható sem volt, az ásatások oly részleteket hoztak napfényre, melyek az Ó-testamentum vallási részéhez is vonatkozással bírnak. Neki egyszerűen lajstromoznia kellett volna a tényeket s az egybevágó dolgokat ki kellett volna emelnie s meg kellett volna magyaráznia s a *hallgatóságra kellett volna bíznia, hogy a vallási következtetéseket maga tegye meg.* Előadását így a laikus közönség érdeklődéssel és jóakarattal fogadta volna. Ezt azonban nem tette, hanem e helyett nagyon polemikus modorban nyúlt a kinyilatkoztatás kérdéséhez, ezt többé-kevésbé tagadta, illetőleg azt hitte, hogy hystoriailag tisztán emberi dolgokra vezetheti vissza. Ez nagy hiba volt, mert megbolygatta némely hallgatójának legszentsébb, legbensőbb érzelmeit s jogosan, vagy jogtalanul, *némely embernek szétfoszlatta, vagy legalább is megtámadta kedvencz idejét, melyekkel ez emberek szent és drága fogadalmakat kötnek egybe, sőt megrendítette a hitük fundamentumait, ha ugyan ki nem döntötte.* Az ilyen-nel csak hatalmas génie merjen megpróbálkozni, mert erre az assyriológia pusztá studiuma még nem jogosít föl. A kitűnő tanár buzgalmában megfeledezett arról az elvről, hogy nagyon fontos a tárgyat a helyhez és a publikumhoz mérni. Mint szakszerű theologus kollegái előtt és folyóiratokban oly thesiseket, hypothesiseket, teoriákat és meggyőződéseket vitathat, a milyenekről népszerű előadáson és könyvekben nem szólhat.

Szeretnék ismét visszatérni a *kinyilatkoztatást* illetőleg *elfog'alt álláspontomra*, a hogy ezt önnek, kedves Hollmann, s más uraknak gyakrabban kifejtettem. Kétféle kinyilatkoztatást különböztetek meg: *egy folytonos, bizonyos mérvben történetit, s egy tisztán vallásit*, mely a Messiás későbbi megjelenésére készít elő.

Az elsőre vonatkozólag megjegyzem, hogy a legcsekélyebb mérvben sem kételkedem abban, hogy Isten az általa teremtett emberi nemnek mind'g, szakadatlanul megnyilatkozik. „Lelket lehelt az em-

berbe“, vagyis a saját lelkéből adott bele egy részt. Atyai szeretettel és érdeklődéssel kíséri az emberi nem fejlődését, s hogy őt tovább fejlessze és vezesse, „megnyilatkozik“ majd ebben, majd amabban a nagy bölcseben, papban vagy királyban, úgy a pogányoknál, mint a zsidóknál és keresztényeknél.

Mózeset, Abrahámot, Homéert, Nagy Károlyt, Luthert, Shakespearét, Goethet, Kantot, Nagy Vilmos császárt kiválasztotta s kegyelmére méltónak találta, hogy népeik javára úgy a szellemi, mint a fizikai téren az ő akarata szerint nagyszerűet, soha el nem mulót műveljenek. Hányszor ismételte az én nagyatyám nyomatékosan, hogy ő csak eszköz az Ur kezében. A nagy szellemek műveit az Isten ajándékozta a népeknek, hogy ezeken tovább műveljék magukat. Isten, a népek helyzetének és műveltségi fokának megfelelőleg, természetesen különféleképpen „nyilatkozott meg“ s teszi ezt ma is.

A megnyilatkozásnak másik, inkább vallási módja az, mely az Ur megjelenéséhez vezet. Ábrahámnál kezdődik lassan, de előrelátóan, bölcsen és mindent tudóan, különben az emberiség elveszett volna. S itt kezdődik a legbámulatosabb hatás, az isteni kinyilatkoztatás. Ábrahám törzse s az abból keletkezett nép vaskövetkezetességgel az egy Istenben való hitet tartja legszentebb javának. Ezt a hitet táplálnia és ápolnia. A népnek az egyiptomi fogságban szétkorbácsolt, szétzüllött töredékeit Mózes másodszer is összeszervezi, mindig azzal az igyekezettel, hogy monotheizmusát megóvja. Isten közvetlen beavatkozása támasztja fel ismét ezt a népet. S így megy ez a százakon keresztül, míg a Messiás, kit a próféták és zsoltárosok hirdettek és megjövendöltek, végre megjelenik. Isten legnagyobb kinyilatkoztatása a földön! Mert maga jelent meg a fiában, Krisztus isten. Isten emberi alakban. Megváltott minket, szólit, hogy kövessük, lobogni érezzük a tüzet bennünk, érezzük, hogy számalma megerősít, elégedetlensége megsemmisít, de szószólása megment. Egyedül az ő szavában bizakodva a győzelem biztos reményével megyünk neki a munkának, gúnynak, siralomnak, nyomoruságnak és halálnak, mert benne találjuk föl Isten kinyilatkoztatott szavát s ő nem hazudik soha.

Ez az én nézetem erről a kérdésről... Magától értetődik, hogy az ó-testamentumnak sok fejezete van, mely teljesen hystorikai, emberi természetű, s nem Istennek a kinyilatkoztatott szózata. Tisztán hystorikai vázolója oly eseményeknek, melyek a zsidó nép vallási, erkölcsi, politikai életére vonatkoznak. Például a Sinai hegyen kapott parancsokat inkább szimbolikusoknak, mint Istentől sugallottaknak kell tekintenünk

és Mózesnek talán rég ismert törvényparagrafusokat kellett fölelevenítenie, hogy Izraelnek laza s kevésbé ellenálló népét összetartsa. Itt a hystorikus az értelemből és a szövegből talán megkonstruálhatja az Ábrahám barátjának, Hammurabinak törvényeivel való összefüggést, ez azonban nem esökkenti annak a ténynek súlyát, hogy Isten Mózes sarkalta erre s ennyiben megnyilatkozott Izrael népének. Az én fölfogásom tehát az, hogy a mi derék professorunk előadásai alkalmával ezentul kerülje a vallási vonatkozásokat, s nyugodtan vázolja a babyloniak stb. vallásait, szokásait ott, a mennyiben ezek az ó-szövegre vonatkoznak.

Az előbbiekből rám nézve a következő következtetés folyik : a) hiszek egy egyetlen Istenben ; b) nekünk embereknek, hogy őt taníthassuk, bizonyos formára van szükségünk, főképp gyermekeink számára ; c) ez a forma eddig az ó-szövetség volt mostani hagyományában. Ezt a formát a kutatás, a fölírások, az ásatások lényegesen meg fogják változtatni. Nem baj, ha ezáltal a választott nép veszt is nymbussából, mert a mag és a tartalom : Isten és az ő működése megmarad. *A vallás sohasem volt a tudomány eredménye, hanem a szívnek és az Istennel közlekedő ember lényének a kifolyása.* Szívélyes üdvözzellett köszönti az ön hű barátja

Vilmos I. R.

U. i. E sororokat tetszés szerint fölhasználhatja ; mindenki olvashatja, a ki akarja. “

Dr. Harnacknak a császár levelére írt észrevételei a többek közt ezek :

„Ő Felségének főleg két tétele olyan, mihez kérdés fér s feleletet kíván : a kettős kijelentés elmélete és Jézus Krisztus istenségének a tana. A kettő egymással összeköttetésben van. A „kijelentés“ szó azonnal jelzi azt a különbséget, mely a vallás dolgában a hit és tudomány között létezik. A tudomány szoros értelemben véve nem engedheti meg a kijelentés fogalmát, mely transcendens. Viszont a hit se foszthatja meg magát a kijelentés eszméjétől. Közvetítés egyenlít. A protestans hit — a világegyetemet megillető tekintettől függetlenül — nem enged meg csak személyek által való kijelentést. Minden úgy mondott alsóbbnemű kijelentést elvet. *Dolgok által való kijelentés nem létezik.* Erre az alapra helyezkedik a császár levele. Személyek s főleg a nagy emberek azok, kik által Isten magát az emberiségnek kijelenti. A mennyiben azonban a tudomány előtt a nagy emberek titka, az ő hatalmas egyéniségükben van, az egyességnek egy formuláját állapították

meg. Ez a benső tapasztalat ténye, melyet a tudomány sem nem teremthet, sem annak ellent nem mondhat, s melyet mi Isten kijelentéseinek eme személyeiben elismerünk.

Ezen a közös alapon a császár levele kétféle kijelentést különböztet meg: az egyetemet és a tisztán vallásit. Ez a megkülönböztetés nagyon fontos, mert ebből egyenesen következik, hogy az emberre nézve nincs nagyobb dolog, mint az ő Istenhez való viszonya és hogy minden e viszonytól függ. De másfelől a két egymás mellett haladó kijelentés fogalma nem elgítheti ki a gondolkozást. Ezt a császár levele is elárulja, mert Ábrahámot mind a két osztályba belé sorozza. Miután elfogadott dolog, hogy vallás, erkölcsi erő és ismeret egymással szoros viszonyban vannak, két kijelentésről nem lehetne szó, hanem csak egyről, a melynek oly finom szervei csak nagyszerűsége, módra, hivatásra és szerepre különbözhetnek. Ha Jézus Krisztus semmit sem veszít az ő különös jelleméből és eredetiségéből, mikor Mózes-sel, Ezsaiással és a zsoltárrókkal helyeztetik egy sorba, hasonlólag akkor sem veszít, mikor ugyanazon sorban szemléljük őt, hol Sokrates, Plato és a császár által idézett más bölcsék vannak. Végső elemzésben a történelemnek csak egy tanulmánytárgya lehet: az emberiség, melyet Isten kihozott és megszabadított a természeti állapotból, a vétkes és bűnös állapotból, hogy Isten gyermekének méltóságára emelje. Magától értődő e mellett, hogy az Isten kijelentése Izrael népében, sajátos alakja a kijelentésnek a régi korban. A keresztény egyháznak kötelessége visszavetni minden oly becsülést a Jézus Krisztusról, mely a közte és más mesterek közti különbséget nem ismerné el. Maga Jézus, tanítványai és a világtörténelem oly világosan beszélnek erről, hogy a fölött kétség nem lehet. Ő maga az evangéliumban most is úgy beszél, mint hajdan tanítványainak. De a mihez kérdés fér, hogy helyes-e e merev formula: „a Krisztus istensége.“ Jézus maga sohasem használta ezt, hanem más megjelöléseket; s nagyon kétséges, hogy tanítványai is használták-e. Az ő keresztény egyház nem beszélt megkülönböztetés nélkül a Krisztus istenségéről; az mindig az „ő istenségéről és emberségéről“ beszélt, „isten-emberség“ az egyetlen orthodox formula a régi egyház értelmében... Hogy Jézus „Úr és Szabadító“ volt, ebből ő nem csinált titkot, s tanítványai is az ő beszédéből és cselekedeteiből ezt kellett, hogy következtessék. De hogy az égi Atyával való viszonya hogyan keletkezett, ezt a maga számára tartotta fenn, ez előlünk el van rejtve. Az én történelmi érzésem szerint az „isten-ember“ formulára nézve óvatosnak kell lenni, mert az egy oly térbe kap bé, mely föntartott tér, s melybe hogy

behatoljunk, nekünk nincs megengedve... Az utolsó szó, a mit e tárgyról mondhatunk, nekünk úgy tetszik a Pálfele kifejezés: „Isten volt a Krisztusban.“

...El fog jönni az idő és már el is jött, mikor a protestans keresztények kezét nyújtanak egymásnak, mikor egyesülnek abban a hitvallásban, hogy a Jézus Krisztus az Úr és abban az elhatározásban, hogy az ő szavainak engedelmeskedni kell és akkor a mi katolikus testvéreinknek is követniök kell e példát...“

Harnack A.

Voltak-e a zsidók egyáltalában Egyiptomban? A német császár levelének ama helyére: „Mózes Izrael népének az egyiptomi fogságban szétforgácsolt töredékeit másodszer is összeforrasztotta, arra törekedvén, hogy monotheismussát megóvja“, egy német lap a következőket írja:

Ugy látszik, hogy a császár abban a nézetben van, hogy már a szentföld meghódítása előtt is volt több törzből egyesült izraelita *nép*. E nézetnek *téves* volta már rég be van bizonyítva. Mindenekelőtt azonban az a föltevés is nagyon gyöngé lábbon áll, hogy az izraeliták Egyiptomban voltak. Nagy valószínűséggel *nem voltak*, s minden a miről az ó-testamentum a Sauld megelőző időkről ír, nem egyéb, mint ellenőrizhetetlen hősmonda. Mindenekelőtt (a mi rendkívül föltűnő dolog) e tekintetben az egyiptomi források teljesen cserben hagynak minket. Az egyiptomi feliratokban Izrael mint nép csak egyetlenegyszer említetik, nevezetesen Meremptah király alatt 1250—1240 Kr. e.), kit a kivonulás fáraójának is neveznek. E feliratok azonban úgy említik Izraelt, *mint már Kanaánban lakó népet* s nevezik *Izraelnak*. Judea tartományt csak Dávid foglalta el, még pedig Judeától délre eső tartományból, *Muszriból*. Igaz, hogy Egyiptomot Muszrinak hívták, de így hívták Észak-Arábiának azt a részét is, hol a hódító törzs, Edom törzse lakott. A monda ezt a Muszrit megkaparította Egyiptom számára, nemkülönben a „kivonulás“ számára is, mely a köztudatban még most is magán viseli a történelmi megbízhatóság bélyegét. Hogy az ó-testamentomi monda Muszrija nem Egyiptom, hanem a Judeától délre eső terület, ez többi közt kiviláglik — s erre *Winckler* assyriologus tette figyelmessé a világot — Debórah Énekéből is, ki Dávid istenének, Jahvenek székhelyül az Edom-hegységet említi. A Szinai-hegy akkor lett belőle, mikor Muszriból Egyiptom. Manethon görög műveltségű egyiptomi pap Kr. e. 260-ban keletkezett Schemájában beszél az egyiptomi kivonulásról is. Többi közt Josephus Flavius is fölhasználta ezt a mondát. Josephus szerint ez az esemény a „pásztorokra“, a hykszoszokra vonatkozik, kik 200 (és nem 500) évig *uralkodtak* Egyiptomon. Ugy Manethon, mint Josephus szerint a hykszoszok Egyiptomban uralkodó állást foglaltak el, az egyiptomiak a XVI. százban föllázadtak ellenük s kivívták azt a jogukat, hogy *szabadon elvonul-*

hatnak. Mintegy 240,000-en Szíriába mentek, várost építettek és *ezt elnevezték Jeruzsálemnek.* Ez azonban nyilvánvalólag Josephusnak a hozzátétele. Izraelnek Egyiptomban való jelenlétét csak akkor fogadhatjuk el, ha őket a hykszoszokkal azonosítjuk, ezt azonban nem tehetjük, mert a hykszoszok nem rabszolgák, hanem urak voltak s egyébként sem Palesztinából, hanem Ázsiából jöttek s mint „kassziták“ a Kr. e. 18. százban valószínűleg Babilont is meghódították. Az idevonatkozó ó-testamentomi mondának részleteit, Mózes kitételét és megmentését a *zsidók, több egyéb mondával együtt, a babyloniaiaktól vették át.*

Franciaországban Loisy abbé „l' Evangile et l' Eglise“ czimen könyvet adott ki, melyben Dr. Harnack theológiáját bírálja. De úgy látszik, a Harnack műve rá sem tévesztette el hatását. A francia róm. kath. lapok Loisy abbé munkáját kemény bírálatban részesítik. A „Verité française“ úgy találja, hogy abban sok merész, botrányos, heretikus tétel foglaltatik. A könyv a katolicismus épületét alapjától a tetejéig egészen lerombolja. Törvényesíti a görög sehismát és a protestans egyházakat, mert Jézus Krisztusról azt mondja, hogy nem volt egyéb, mint egy nagy vallási reménynek a kiindítója. János evangéliuma szerzőjének János presbytert és nem János apostolt állítja. És megengedi azt, hogy a Krisztus eszméje, az Isten Igéje a görög bölcészetből jött át, hogy a messiás zsidó eszméjét kibővítse és a pogányoknak elfogadhatóvá tegye. — Így a „Verité française“. Egy másik lap, „l' Univers et le Monde“ a párisi érsek rendeletének megfelelőleg kerüli, hogy a könyvről sokat beszéljen; de azért egy levelező útján értesíti olvasóit, hogy a rochelle-i érsek semináriuma tanárainak tudtára adta, hogy bármily elismeréssel viseltetik is Loisy abbé jelleme és tudása iránt, könyve következtetéseivel nem ért egyet. A lap hozzá teszi, hogyha a katolicismus elfogadja az evolutio tanát, melyet a könyv követni látszik, akkor a Sabatier irányához csatlakozik.

Bonaparte Napoleonnak egy mondását közli a Párisban megjelenő „Temps“ (febr. 21. sz.). Müller, a weimari herczeg titkos tanácsosa jegyezte fel emlékirataiban, melyek nem rég kiadattak. Mikor 1813-ban Napoleon Weimaron átment s a herczeggel és tanácsosával, Müllerrel tárgyalt, e megjegyzést tette: „Ha V. Károly eszes ember lett volna, élére állott volna e mozgalomnak (a reformatiónak). E korszak szellemébe belátva, könnyen megerősíthette volna uralmát az egész Németország felett.“

Oroszországban fontos esemény a czár manifestuma, melyet közelebből bocsátott ki. A manifestum közli a czárnak azt az elhatározását, hogy a türelmi törvényt, mely az orthodox egyházon kívül álló

alattvalói számára is szabad vallásgyakorlatot enged, érvényben tartassék és az orosz községi élet s a helyi nemesség és parasztság állapota javíttassék. Ez kétségtelenül bizonyíték Oroszország jelenlegi uralkodójának felvilágosodottságáról. De hogy mennyire fog terjedni e vallási türelem, bizonytalan. A manifestum erre nézve nem látszik elég világosnak. Az orthodox egyház uralma fentartandó, mondja a czár, de ez uralom alatt más hitvallású és szertartású orosz alattvalóknak hit- és vallásszabadságot kell engedni. Oroszországban úgy vélik, hogy a nem-orthodoxoknak némileg türehtőbbé akarják tenni a helyzetét. Csakhogy az orthodox egyház zsinauja a más hitvallásuakat nem felekezetnek, hanem eretnekeknek tekinti, a kiket a nyájhoz vissza kell vezetni. Lehet, hogy a czár manifestumának a földművelés föllendítésére és a helyi képviselő testületek reformjára hatása lesz, de kétséges, hogy javít-e amaz alattvalóinak a sorsán, a kik az orosz egyházat elhagyták, mert lelkiismeretük nem engedte, hogy annak tovább is tagjai maradjanak. — A manifestum kiadását annak a befolyásnak tulajdonítják, melyet Tolstói levelei gyakoroltak a czárra.

„Az unitárius theologiai hallgatók és a magyarországi prot. theol. hallgatók conferentiája.“ A magyarországi prot. theológiai „Közlöny“ című hivatalos lapjában a fenti cím alatt egy cikk jelent meg, a mely a valóságnak még nem felelő állítást tartalmaz. „Ugy értesült — írja a cikk, — hogy az erdélyi unitárius theológusok azon kéréssel (?) fordultak az eperjesi és pozsonyi theol. főiskolák ifjuságához, engedjék (?) meg nekik is, hogy a prot. theol. hallgatók conferentiáin részt vegyenek.“ Rosszul értesült. Mert mi sem egyenként, sem testületileg egyáltalában semminemű kérést nem intéztünk egy magyarországi prot. theológiához sem, épen ilyen ügyben. Ugyan e lapban egy debreczeni theológus azt kérdi: „Keresztények-e az unitáriusok?“ A kérdésre annyit jegyezhetünk meg, hogy az ő cikke és viselkedésük után ítélve meg keresztényi voltukat, olyan értelemben keresztények csakugyan nem vagyunk és nem akarunk lenni. De Krisztus szellemének, eszméinek valódi követői s így jó keresztények, azok lehetőleg igyekezzünk lenni. Azt megjegyzem, hogy e sorok írója egy pozsonyi theológussal, mint magán személy, levelet váltott. Ha minden prot. theol. intézet ifjusága úgy gondolkoznék, mint e pozsonyi theológus, akkor lehetne a protestans együttérzést szilárdítani. Így azonban mi nemcsak, hogy nem kérjük önöktől a conferentiális egységbe való felvételt, hanem nem is óhajtjuk. Még mindig meg tudunk élni a nélkül is. — *(Egy papnövendék.)*

A kongregációk és a politika. Ha valaki figyelmesen olvasta az utóbbi hetekben a francia szerzetesrendek megrendszabályozására vonatkozó erélyes állami intézkedéseket, lehetetlen, hogy mélyebben fekvő okát ne keresse a kongregációk sorsának. Kétségte-

len, hogy a francia radikálisok szenvedelme nem vihette volna a dolgot ennyire, ha visszhangra nem talál szélesebb körökben is és bizonyos az is, hogy ellenségeskedés nem támad ott, hol erre *semmi* okot sem adtak. A francia belviszonyoknak egy kitünő ismerője nyilatkozott nemrég erről a kérdéstről. Röviden összegezve annyit mondott, hogy a kulturharcra éhes fanatizmuson kívül a *kongregációk iránt már régen mutatkozó ellenszenv maguknak ez intézeteknek rovására irandó*. Bizonyos túltengés folytonosan új kongregációk alapításában, egynémely egyesületek kebelében túlerősen kifejtett kereskedő szellem, kihívó, sokszor tapintatlan beavatkozások politikai küzdelmekbe, a minőket főleg az asszumpcionista engedtek meg nem egyszer maguknak — olyan tényezők, a melyek erősen előkészítették a minap eseményeit. Nagyon ártalmára volt a r. katolikusok ügyének Franciaországban némely vezérférfiaknak kalandos politikája, boulangizmussal való kokettirozás és a Dreyfus-ellenes mozgalmakban való túlságos részvétel. A nacionálisták kudarcot vallottak, a reakziót pedig a r. katolicizmus szinli meg. Ezek után önkénytelenül eszünkbe jut az a sokat vitatott megkülönböztetés vallási és politikai katolicizmus között. Azt mondták, olyan distinctio nincs. És mi mégis azt hisszük, jó volna, ha így disztinálták volna a francia kamarában.

Katolikus és protestáns egyetek. A róm. katolikusokról azt mondják, hogy a protestánsoktól sokat tanultak vallási érdekeik megvédésére. Német lapokban olvassuk a figyelmeztetést, hogy a protestánsok is tanulhatnak ellenfeleiktől s főleg azt, hogy egyleteiket ne igekezzenek az egyház felé tolni.

Kolozsvári collegiumunk vesztesége. Ulár Pál tanár ápr. 6-án elhunyt Budapesten, hová rokonait látogatni ment. Tanárságát ez előtt negyvenhét esztendővel kezdte s az utóbbi harmincz évet főgymnasiumunknál töltötte el, mint jó tanár kötelességérzettel teljesítve hivatását. A klasszikus nyelveknek volt a tanára. Folyóiratunkba írt egy értekezést »A Városvédő Athene és az Eteobutadék papságáról«. Porait Budapestről Nógrádmegyébe szállították s ott helyezték kiküldött tanártársai Kovács János, dr. Nyiredi, Pálfi tanárok és a közönség részvétele s Józán és Kovács beszéde mellett végnyugalomra. Élt 65 évet.

Nagy Sándor †. Márt. 28-án hantolták el a kissolyosi temetőbe alig negyven éves korában. Oh, hogy ily korán szólíttatott el! Lelkében az eszmék tisztán szűrődtek, az ismeretek tisztán alakultak; lelke egyik világos tüköre volt a hitnek és tudománynak. S megvolt hozzá az adománya is a mindennapi mértéken felül, hogy gondolatot és érzelmet kifejezni tudjon. Egyik leghivatottabb hirdetője volt az evangéliumnak, a melynek szellemében élt és fényes reményében vált meg a földi létől.

Gyászhirek. Péter Sándor városfalvi lelkész elvesztette édes anyját Péter Istvánné *Marosi Zsófiát*, ki márt. 8-án élete 72-ik évében halt meg Kolozsvárt. — Albertfy Jenő megyei hivatalnok neje, *Kalina Emilia* áll. isk. tanítónő Tordán márt. 10-én élete 40-ik évében hosszszas szenvedés után jobb létre költözött.

ARANYKÖNYV.

A Székely-Udvarhelyen építendő unitárius templom javára tett kegyes adományok.

(I. közlemény.)

Br. Petrichevich-Horváth Kálmán 50 kor. A 264. számú gyűjtő-íven
Sebesi Ákos kir. közjegyző 6 kor.

A 350. sz. gyűjtő-íven Sándor Mózes kir. tanácsos és neje 200 kor.

A dr. Gál Kelemen 115. sz. gy. ívén: Dr. Gál Kelemen 3 kor., Pap
Domokos, Pálfi Márton, Demeter Dezső, Holló Károly, Major Sándor, Gálfi
Lőrincz, Nagy Gyula 2--2 kor. Balázs András, N. N. 1--1 kor. Unitárius
theologusok 4 kor. Együtt = 23 kor.

A 110. sz. gy. íven Szentiványi Gyula egyh. körü felügyelő-gondnok
10 kor.

A 398. sz. gy. íven Zakariás János 1 kor.

A Kozma Domokos 414. sz. gy. ívén: Baresai Károly, Rösler és Gábor,
Ferecny Gyula, Konez Ármin, Biró Sándorné 2--2 kor. Kapeza Tamás, ol-
vashatatlan, Csató és Kun, Solymosi János, Haab és Heitz, N. . . . Albert,
Galter János, ifj. Galter János, özv. Veigel Ferenczné, Váentsik József, Bar-
kóczy Albert, Gáspár József, Pávelkáné, Tamás Antal és Jula 1--1 kor.
Sámson Lajos, N. N., Szakács J. 60--60 fill. Sterba, Dézsi Antal 50--50 fill.
Hodor Károly, egy más, Virág, Nagy János, olvashatatlan, Szorger Ferencz,
Szabó György, Szentos Gábor, ifj. Bodrogi György, Szabó Ferencz, Papp Z.
István 40--40 fill. N. N., 30 fill. N. N., N. N., Váentsik N., N. N., P. J., N.
N., Jakab, Benkő Sándor, N. N. Szamai István, Valináné, N. N., Koródi Ist-
ván 20--20 fill. Együtt = 34 kor. 10 fill.

Péter Sándor 400. sz. gy. ívén: Városfalvi közbirtokosság 20 kor. Vá-
rosfalvi unitárius egyházközség 20 kor. Péter Sándor 5 kor. Bedő József 5
kor. Együtt = 50 kor.

Özv. Becek Dánielné 415. sz. gy. ívén: Dr. Mezei Ödönné, N.
Jak. 3--3 kor. Fábrián József 5 kor. Özv. Boros Károlyné, Valdman Lajosné,
Kassay Ákosné, özv. Becek Dánielné 2--2 kor. Dragomán, Flórián, Ernst
György, Homolayné, Lukácsffyné, Gergely János, Müller Károly, egy valaki,
Albertyné, E. Emberyné, Riemer Gusztáv, Gyarmathi Ferenczné 1--1 kor.
Boros Károly 60 fill. Passek József, Schuller János 40--40 fill. N. N., N. N.
20--20 fill. Együtt = 32 kor. 80 fill.